

MOŽEMO LI GOVORITI O NEPOSTOJANOM *i* U RUSKOM JEZIKU?

Ima pojava u jezicima što ih učenici uče u školama, koje su u gramatikama i udžbenicima obrađene na način koji nas ne zadovoljava. Ali, tako piše, tako se poučava, pa i mi zatečene formulacije prenosimo drugima i od njih zahtijevamo da ih u datom obliku pamte. Ima i pojava o kojima se u gramatikama i udžbenicima ne govori, koje su ostale neprimijećene. Neki nastavnici takve pojave uoče, ali ne nalaze za njih nikakva objašnjenja pa ih, što i treba očekivati, prešućuju.

U takvu pojavu koja je formulirana na način koji ne zadovoljava, ubrajamo pitanje nepostojanoga *i* u ruskom jeziku.

Zaustavimo se kratko na porijeklu nepostojanih glasova u hrvatskom ili srpskom i ruskom jeziku.

U hrvatskom ili srpskom jeziku govorimo o nepostojanom *a*, a u ruskom jeziku o nepostojanim samoglasnicima *e* i *o*. I naš *a* i ruski *e* i *o* nalaze se na mjestu nekadašnjih najkraćih samoglasnika (tzv. poluglasova): prednjojezičnog i stražnjojezičnog (ili srednjojezičnog, ali to u ovom razmatranju nije važno zato što i jedno i drugo tumačenje pokazuje nekadašnju opoziciju između dvaju najkraćih samoglasnika). Dakle, i naš *a* i ruski *e* i *o* nalaze se na mjestu nekadašnjih najkraćih samoglasnika, ali ne na svakom mjestu gdje su se oni nekad nalazili, a to i jest razlog što se u paradigmama ovi samoglasnici pojavljuju i nestaju, što su nepostojani. (Nekadašnji najkraći samoglasnici postojali su i tamo gdje mi danas imamo dva suglasnika u neposrednom dodiru: *san/sna, сон/сна: сънь/сьна*¹.)

U određenom trenutku (uvjetno i slikovito rečeno, jer to nije bio trenutak, nego dugotrajan proces, ali budući da je završen, da mi danas imamo gotov učinak toga procesa, možemo tako reći) odnosno u određenim su (slabim) pozicijama najkraći samoglasnici prestajali postojati, a u određenim su se (jakim) pozicijama počeli vokalizirati, tj. na mjestu obiju pozicija u našem jeziku imamo samoglasnik *a*, a u ruskom prednjojezični samoglasnik *e* na mjestu prednjojezičnoga (tzv. jera) i stražnjojezični samoglasnik *o* na mjestu stražnjo-(srednjo)jezičnoga samoglasnika (tzv. jora). Kad kažemo da su se počeli vokalizirati, to nije najsretnije rečeno. Najsretnije je riječ upotrijebljena kao termin onda kad joj se podudaraju neterminološko i terminološko značenje. Neterminološko je značenje glagola »vokalizirati se»: »postajati vokalom, dobivati osobine vokala«. Ali kako najkraći vokali jesu bili vokali, oni su, »vokalizirajući se«, zapravo postajali duži i više su ili manje mijenjali svoje karakteristike.

Taj je proces vokalizacije najkraćih samoglasnika u jakim pozicijama i njihova gubljenja u slabim tako sustavno ostvaren u svim slavenskim jezicima da su danas rezultati toga procesa jedan od znakova prepoznavanja slavenskih jezika (pa i onda kad se samo jedan od njih vokalizirao a drugi ostajao kratkim, kao u bugarskom). Budući da su rezultati toga procesa sistematska pojava, tj. da se pojavljuju na određenim mjestima u paradigmama, a ne bilo gdje i bilo kako, govorimo o nepostojanom *a* u hrvatskom ili srpskom i o nepostojanim *e* i *o* u ruskom jeziku.

¹ Ovo su, iz tehničkih razloga, slova današnje ruske ćirilice.

U ruskom jeziku, međutim, osim pojave nepostojanih *e* i *o* (koja odgovara pojavi nepostojanoga *a* u našem jeziku) imamo i pojavu koja nema odgovarajuću u našem jeziku, a koju ćemo za sada nazvati nepostojanim *i*. Gdje ga vidimo? U pisanom obliku genitiva množine nekih imenica ženskoga roda (*гостѣя/гостѣи*) i u nekih imenica srednjega roda (*конѣѣ/конѣи*)². Zašto je ta činjenica (posebno u našim gramatikama ruskoga jezika) ostala neprimijećena? Uglavnom zato što je neprimijećena i u standardnim ruskim gramatikama. A tamo nije primijećena zato što ta pojava nije česta, što nije sustavna (osim u imenica ženskoga roda tipa *гостѣя* čiji naglasak nije na posljednjem slogu), što izmiče zakonitosti (kako se čini) masovne pojave nepostojanih *e* i *o*, koja, kako je već rečeno, ima odgovarajuće pojave u ostalim slavenskim jezicima. (Kako to da je upravo i jedino ovdje ostvaren — na pismu — kontinuitet nastavka, odnosno utjecaj nastavka genitiva množine nekadašnjih *i*-osnova, jer spomenuta pojava to predstavlja, o tome se ovdje neće raspravljati.) Zašto smo malo prije rekli da ćemo tu pojavu »za sada nazvati nepostojano *i*« i da je vidimo »u pisanom obliku genitiva množine«, na to ćemo odgovoriti na kraju članka.

Najprije pokažimo kako se o njoj govori u nekim našim i ruskim gramatikama ruskoga jezika.

Radovan Košutić u svojoj gramatici (II dio, oblici, 2. izdanje, str. 33) govoreći o imenicama na *-ия* i *-ѣя* navodi imenice *семѣя, скамѣя, судѣя, старѣя, свинѣя, кутѣя, гостѣя, колдѣнѣя, лѣнѣя, плясѣнѣя* pa kaže: »... a u pogledu genitiva množine vredi za njih ovo pravilo: ako je akcenat na posljednjem slogu, u gen. množine pišemo *-еи*...; ako akcenat nije na posljednjem slogu, u gen. množine pišemo *-иѣ* (prema crkvenoslavenskom jeziku, isto kao i kod imenica na *-ия*)...«

Pravilo je s gledišta pravopisa posve u redu. Može donekle zbuniti primjedba u zagradi da je ono *-иѣ* nastalo »prema crkvenoslavenskom jeziku«, ali se baš ništa ne kaže o postojanju ili nepostojanju nepostojanoga *i*.

Miroslav Kravar u svojoj gramatici (Zagreb, 1948) u bilješci na 66. stranici kaže da imenica *яѣцо* ima u genitivu množine *i* mjesto nepostojanoga *e*. (Ne kaže: nepostojano *i* mjesto nepostojanoga *e*.) Na 68. stranici navodi da imenice srednjega roda na *-ѣе* imaju genitiv množine na *-иѣ* (samo to i ništa više). Kada na 76. stranici govori o imenicama ženskoga roda na *-ѣя*, formulacija je gotovo ista kao u Košutića, samo nema primjedbe da je *-иѣ* nastalo prema crkvenoslavenskom jeziku.

U Poljančevoj je gramatici (Zagreb, 1953) razmatrana pojava prošla još neprimjetnije.

Slično se može reći i za gramatiku Vere Nikolić (Beograd, 1965).

Osim Košutićeve, koja je i najstarija, sve su navedene gramatike ponajprije srednjoškolski udžbenici, pa se i time djelomice može pravdati što je razmatrana pojava ostala prešućena. (Samo djelomice zato što se nema uvijek osjećaj da je pitanje nepostojanoga *i* namjerno prešućeno iz metodičkih razloga, »da ne zbuni učenike koji još neke stvari ne znaju«, to više što razne bilješke u njima donose više dopunskih tumačenja i objašnjenja.)

Pogledajmo u neke sovjetske udžbenike i gramatike ruskoga jezika!

U gramatici A. N. Gvozdeva (I dio, 3. izdanje, Moskva, 1967), namijenjenoj studentima ruskoga jezika pedagoških instituta, na 181. stranici ima zanimljivo mjesto: »Riječi I deklinacije s osnovom na *j* imaju, prema općem pravilu, oblik genitiva bez nastavka; ako je ispred *j* suglasnik, onda se iza

² Ovdje nećemo dokazivati da se doista radi o nepostojanom samoglasniku u osnovama navedenih imenica, a ne o nastavku *-иѣ* u genitivu množine.

njega pojavljuje nepostojani samoglasnik... (*семья* — *семей*, *скамья* — *скамей*). U slučajevima kao što je *шалунья* — *шалуний*, nepostojani se samoglasnik označava slovom *и*.«

Zašto je ovo mjesto zanimljivo? Iz dva razloga: prvo, zato što je primjer nejasno formuliran (slično formulaciji u Košutića), tj. nije rečeno koji se nepostojani samoglasnik označava slovom *и*: samoglasnik *и* ili samoglasnik *е*, dat u oblicima *семей*, *скамей*, *и*, drugo, zato što taj primjer nesumnjivo pokazuje da problem postoji. Da problema nema (da je sve jasno), autor bi jednostavno rekao da u obliku *шалуний* imamo nepostojano *и*.

I. G. Golanov u svojoj gramatici (Moskva, 1976), koja je namijenjena studentima pedagoških instituta, ničim ne daje ni naslutiti da problem postoji.

U udžbeniku ruskoga jezika Puljkine i Zahave-Nekrasove, namijenjenom stranim studentima u Sovjetskom Savezu (4. izdanje, Moskva, 1968), na 47. stranici imamo formulaciju: »...-ий u genitivu imenica *собраний*, *зданий*, *выступлений* ulazi u osnovu riječi...«

Na isti način tvore genitiv množine imenice *уцелъе*, *мгновенъе/мгновение* (*уцеллий*, *мгновеный*).

Kada se tvori genitiv množine, u riječi *ружьё* (*ружей*) pojavljuje se nepostojani samoglasnik.«

Iz ovoga se može zaključiti da se u genitivu množine imenice *ружьё* pojavljuje nepostojano *е* i da u drugim navedenim imenicama nema u genitivu množine nikakvog nepostojanog samoglasnika.

U *Suvremenom ruskom jeziku* (I dio, 2. ispravljeno izdanje, Moskva, 1976, uredio D. E. Rozentelj), djelu koje je namijenjeno studentima žurnalistike, bez obzira na to što je u odjeljku »Fonetike« relativno dobro obrađena fonološka problematika, o ovome što razmatramo, nema ni riječi.

Pojava o kojoj raspravljamo nije neposredno dodirnuti ni u udžbeniku E. A. Zemske *Suvremeni ruski jezik. Tvorba riječi*, namijenjenom studentima ruskoga jezika pedagoških instituta (Moskva, 1973). Udžbenik je doista vrlo moderno koncipiran, pa opravdanje za to što u odjeljku o alternacijama koje se događaju »ne na granici morfema« nema primjera za pitanje koje razmatramo, treba tražiti u tome što je to »tvorba riječi« a ne »morfologija« ili »morfološka fonologija« (morfonologija).

O pojavi koju razmatramo, jasno se govori u *Gramatici suvremenog ruskog književnog jezika* (izdanje Instituta ruskoga jezika AN SSSR, odgovorni urednik N. Ju. Švedova, Moskva, 1970). Na 479. stranici pod općim naslovom »Alternacija fonema« i podnaslovom »Alternacija samoglasnika s nulom. Nepostojani samoglasnici« kaže se: »Alternacijski su nizovi s alterniranjem nepostojanih samoglasnika određeni time što u jednim riječ-oblicima³ postoje samoglasnički alternanti [o], [e], [i], [a], a u drugim riječ-oblicima istoga razreda tih alternanata nema: ... *уцелъе* — *уцеллий*, *вълчий* — *вълчья*...«

Dakle, nepostojani su svi samoglasnici koji se u jednim oblicima neke riječi pojavljuju, a u drugima ih nema. Bez obzira na to da li je riječ o tipičnim (*е*, *о*), ili netipičnim (*и*) nepostojanim samoglasnicima, oni su međusobno ravnopravni, oni su nepostojani samoglasnici.

Pa možemo li sada potvrdno odgovoriti na pitanje postavljeno u naslovu i reći da u ruskom jeziku postoji nepostojano *и* koje se pojavljuje u genitivu

³ Termin iz Simeonova *Rječnika lingvističkih naziva* načinjen je prema ruskom terminu *словоформа*, tj. pojedini oblik promjenljive riječi.

množine nekih imenica ženskoga roda (tipa *зѳствѧ*) i u nekih imenica srednjega roda (kao *конѣ*)?

S obzirom na način pisanja mogli bismo potvrdno odgovoriti, ali s obzirom na jezične činjenice — ne možemo.

O kojim je jezičnim činjenicama riječ?

Kad god imamo pred sobom genitiv množine spomenutih imenica, možemo utvrditi da im posljednji slog nije naglašen. (Kažemo posljednji slog, a ne nastavak, jer one u tom obliku nemaju nastavka, tj. imaju nulti nastavak.)

Kako je taj posljednji slog zatvoren (završava na suglasnik), znači da je, s gledišta naglasaka, nepostojani samoglasnik u »zaudarnoj« poziciji.

Budući da je pozicija »zaudarna«, samoglasnik se (koji se piše slovom *u*) izgovara reducirano, i to jače reducirano.

Budući, pak, da se nepostojani samoglasnik posljednjeg sloga u »zaudarnoj« poziciji spomenutih riječi uvijek nalazi iza mekog (palataliziranog) suglasnika, znači da se — pisao se on slovom *e*, slovom *я*, ili slovom *u* — izgovara jednako — [ъ], tj. kao »prednji reducirani samoglasnik«. (Neke može zbuniti to što smo ovdama uključili i slovo *u*, jer se nenaglašeni samoglasnik *i* reducira samo kvantitativno, tj. samo se skraćuje. Istina je, ali se skraćuje i izgovara toliko nenapeto da se u toj poziciji izgovara kao [ъ].)

Kako taj »prednji reducirani samoglasnik« može pripadati i nereduciranom (naglašenom) samoglasniku *e*, nereduciranom samoglasniku *a* (koji se obično piše slovom *я*) i nereduciranom samoglasniku *i*, ne možemo odmah odgovoriti kojemu od njih stvarno pripada.

Da bismo mogli odgovoriti, pogledat ćemo postoje li imenice istoga tipa kojima je taj posljednji slog (pa dakle i nepostojani samoglasnik) u genitivu množine naglašen.

Kada je riječ o imenicama ženskoga roda, vidimo da postoje oblici *свинѣй*, *статѣй*, *скамѣй* itd. Na osnovi toga nedvosmisleno zaključujemo da se u obliku genitiva množine imenica ženskoga roda *зѳствѧй*, *колдѣиный*, *шалѣиный* itd., u posljednjem, nenaglašenom slogu ne nalazi nepostojano *i*, nego nepostojano *e*.

Kada je riječ o imenicama srednjega roda, nemamo neposredan dokaz, jer nema imenica takvoga tipa s naglašenim posljednjim slogom u genitivu množine. (Ako je posljednji slog naglašen, kao u riječima *море*, *поле*, *око*, *ухо*, (*морѣй*, *полѣй*, *очѣй*, *ушѣй*), onda to uopće nije isti slučaj jer je u ovim imenicama riječ o nastavku *-ej*, dakle nije riječ o nepostojanom samoglasniku — elementu osnove.) Dokaz je ovdje također nedvosmislen, ali posredan: kao dokaz služi analogija s imenicama ženskoga roda. Dakle, i u obliku genitiva množine imenica srednjega roda *кѳпий*, *уцѣлий*, *кѣшаний* itd. u posljednjem, nenaglašenom slogu nije nepostojano *i*, nego nepostojano *e*. (Zapravo nedosljedno napisana u genitivu množine imenica *ружьѣ* (*рѣжьей*) može također biti posredan dokaz.)

A otkuda to da se piše slovo *u* a ne slovo *e*? Doista prema načinu pisanja genitiva množine imenica *i*-osnova u crkvenoslavenskom jeziku.

Dakle, možemo reći da nema nepostojanoga *i*, odnosno da nam se samo čini da ga ima s obzirom na način pisanja. (I zato nije u pravu *Gramatika suvremenog ruskog književnog jezika* (izdanje Instituta ruskoga jezika AN SSSR) kad navodi genitiv množine imenice *уцѣлий* i nominativ jednine muškoga roda pridjeva *волчий* kao primjere oblika s nepostojanim *i*.)

Pa jesu li bili u pravu navedeni autori koji uopće nisu spominjali nepostojano *i* govoreći o nepostojanim samoglasnicima u ruskom jeziku? Prema onome kako se pisalo o tom problemu, u pravu su, ali slučajno:

njihovo nespominjanje nepostojanoga *i* nije bilo objašnjenje razmatranoga pitanja; to je pitanje ostavljeno otvorenim.

I, najzad, potpuno se slažemo s V. G. Čurganovom koja u svom *Pregledu ruske morfonologije* (Očerk ruskoj morfonologij, Nauka, Moskva, 1973) u bilješki na 58. stranici o razmatranom pitanju kaže: »*Правописно* [istaknuo M. P.], iako ne uvijek dosljedno, dâni se submorf pod naglaskom izražava kao *eï*, a u nenaglašenom položaju kao *ui*...«, nakon čega, ne upotrebljavajući dokazni postupak, automatski zajedno stavlja (kao isti slučaj) imenice ženskoga roda *бадьѣ* (*бадѣѣ*), *кѣльѣ* (*кѣлуй*) i imenice srednjega roda *ружьѣ* (*рѣжѣѣ*), *копѣѣ* (*копуй*).

Primjedbe

1. Poslije svega što smo iznijeli jasno je da bi bilo u skladu s principom ruskog pravopisa (a to je morfofonemski princip) kad bi se nepostojani samoglasnik (nepostojano *e*) u genitivu množine imenica ženskoga roda tipa *гостѣѣ* i u genitivu množine imenica srednjega roda *копѣѣ* označavao slovom *e*, tj. istim slovom kojim ga označavamo u njegovoj jakoj poziciji, tj. kad je pod naglaskom.

Njegovo označavanje slovom *u* danas je isključivo neprevladan utjecaj tradicije.

2. Samo se od sebe može nametnuti pitanje kako da se onda interpretira nenaglašeni nepostojani samoglasnik u nominativu jednine muškoga roda pridjeva tipa *корѣвий*? (Samo se čini da je u ovom obliku nastavak *-ij*. Tu je nulti nastavak jer je suglasnik *j* dio osnove, tj. ponavlja se u svim oblicima. Nastavak je u ovakvom tipu pridjeva samo ono što se nalazi iza toga suglasnika: *корѣвѣего*..., a što je lako uočiti kad se provede fonetska transkripcija.)

Odgovor na to pitanje glasi:

Budući da je u tom obliku toga tipa pridjeva taj samoglasnik uvijek u slaboj (nenaglašenoj, »zaudarnoj«) poziciji, pa nije »provjeriv« (tj. ne postoji njegov analog u jakoj, naglašenoj poziciji), a do sada nigdje nismo našli nepostojani *i*, i ovdje — analogno prema već razmatranom pitanju — treba vidjeti nenaglašeni samoglasnik *e* odnosno morfofonem *e*. (Dakle, principu ruskoga pravopisa odgovalaralo bi kada bi se i taj nenaglašeni samoglasnik označavao slovom *e*.)

3. Slučaj *яѣцѣ/яѣцѣ* uopće ne opovrgava izneseni stav, jer tu i nema pojave nepostojanoga *i*: tu alterniraju *j* i *i* (odnosno neslogotvorno *i* i naglašeno *i*).

4. Posebno mjesto u tumačenju razmatrane pojave ima odnos između nominativa jednine (i ostalih padežnih oblika) vlastitih imenica stranog porijekla tipa *Григорий* i svih padežnih oblika »otčestva« od takvih vlastitih imenica (*Григорьевна, Григорьевны,...*; *Григорьевич, Григорьевича,...*).

a) Pretposljednji fonem (samoglasnik) u nominativu jednine muških imena takvoga tipa možemo i opet tumačiti kao *e* u »zaudarnoj« poziciji, tj. kao nepostojano *e* (usporedi taj samoglasnik u nenaglašenoj poziciji — *Григорѣий* i u naglašenoj poziciji — *Андрѣѣй!*)

b) Tumačimo li ga kao *i*, tada (makar samo u ovakvim slučajevima) dopuštamo mogućnost postojanja nepostojanoga *i*, čime obavezno načinjemo novu temu o *utjecaju pisma na izgovor u suvremenom ruskom jeziku* (koja se u ovom članku neće obrađivati).